Salat Levente

A politikai közösség kérdése a többség–kisebbség viszonyának a nézőpontjából

A romániai magyarság politikai és kulturális elitjének arra irányuló igyekezete, hogy elfogadható megoldást találjon a Romániába szakadt magyar nemzetrész és a román állam közötti viszony rendezésére, előbb a két világháború között,[1] majd 1945 után, a kommunista rendszer konszolidációja idején[2] két, egyformán hátrányos eredményre vezetett: egyfelől nyilvánvalóvá vált, hogy az a mód, ahogyan az erdélyi magyarság a román állam szerkezetébe való integrálódását elképzeli, összeegyeztethetetlen a román nemzeti érdekekkel; másrészt a romániai magyar politikai elit tántoríthatatlansága, amellyel az 1920-as főhatalomváltás óta kitart az integráció öntörvényű útjainak a keresése mellett, megalapozta a román állami hatóságok gyanakvását a romániai magyarság politikai céljait illetően. A két világháború között ez a bizalmatlanság a fiatal nagy-román állam kisebbségpolitikájának a központi elemeként jutott kifejezésre, többek között abban a formában, hogy a birtokukba vett területek adminisztrálásának a megszervezésén fáradozó hatóságok a magyar kisebbség oktatási, kulturális és vallási intézményeit, illetve az egyesületi élet különféle formáit a szubverzív tevékenység melegágyaiként könyvelték el, és ennek megfelelően viszonyultak hozzá-

1 Lásd ehhez K. Lengyel Zsolt: A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzszilvanizmus korai történetéhez. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007., illetve Horváth Sz. Ferenc: Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940). Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007.

2 Lásd Salat Levente – Stefano Bottoni – László Márton – Lázok Klára – Nagy Mihály Zoltán – Novák Csaba Zoltán – Olti Ágoston: A nemzeti kisebbségek helyzete. A magyarok. Magyar Kisebbség, XIII. évf., 2008. 1–2. sz, 20–51., valamint Nagy Mihály Zoltán: Érdekképviseleti lehetőség – integrációs alku. In Nagy Mihály Zoltán – Olti Ágoston (szerk.): Érdekképviselet vagy pártpolitika? Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez 1944–1953. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda. 2009, 17–100.

juk.[3] A második világháború után fokozatosan – hangsúlyosan az 1956-os magyar forradalmat követően – az ország kommunista hatóságai arra a következtetésre jutottak, hogy az erdélyi magyarság önálló intézményekhez fűződő érdeke veszélyezteti a román állam biztonságát, ami a szükségesnek vélt intézkedések sorozatát indította el.[4]

Mind az integrációs törekvések eredménytelesége, mind az erdélyi magyar közösség politikai céljaival összefüggésbe hozhatóan intézményesült hatósági bizalmatlanság nehéz örökségnek bizonyult az 1989-es fordulatot követő helyzetben. Kisebbségpolitikai nézőpontból a fordulat egyik legfontosabb hozadéka minden kétséget kizáróan az volt, hogy a demokratikus átmenet során nem lehetett elvitatni az erdélyi magyar kisebbség politikai képviseletének a szükségességét, illetve megakadályozni a megszerveződését, ami azt eredményezte, hogy a látványos gyorsasággal létrejött, a Romániában élő magyar közösség nevében fellépő politikai szervezet, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ), a többpártrendszer egyik elismert szereplőjeként, a demokrácia formális keretei között tűzhette újra napirendre az erdélyi magyarság és a román állam rendezetlen viszonyának a kérdését. A fordulat óta eltelt bő húsz év mérlegét azonban az RMDSZ szempontjából sajátos paradoxon jellemzi: miközben a szervezet a román politikai mezőny legállóképesebb alakulata, amely 1990 óta folyamatosan jelen van a Parlamentben, 1996 óta pedig, egyetlen rövid periódustól eltekintve, a végrehajtói hatalom részese vagy parlamenti támogatója, e látványos teljesítmény ellenére az RMDSZ politikai programjának több fontos eleme kivitelezhetetlennek bizonyult – többnyire éppen azok, amelyek az erdélyi magyarságnak a román állam szerkezetébe való integrálódásával kapcsolatosak.

Az erdélyi magyarság helyzete az elmúlt húsz év folyamán kétségtelenül sokat javult. Tagadhatatlan, hogy a román fennhatóság alá került magyar nemzetrész jogi helyzete és politikai státusa konszolidáltabb, mint bármikor a Trianon óta eltelt kilenc évtized során, és az alkotmány biztosította keretek között a román állam által finanszírozott oktatási és kulturális in-

3 Lásd Livezeanu, I.: Cultură şi naţionalism în România Mare, 1918–1930. Editura Humanitas, Bucureşti 1998.

4 Andreescu, A. – Nastasă, L. – Varga Andrea (ed.): Minorităţi etnoculturale – Mărturii Documentare. Maghiarii din România (1956–1968). Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj-Napoca, 2003., illetve Bárdi Nándor: A romániai magyar elit generációs csoportjainak integrációs viszonyrendszere. In Bárdi Nándor – Simon Attila (szerk.): Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006.

tézmények kiterjedt hálózata hivatott biztosítani az erdélyi magyar identitás fennmaradását. E látványos elmozdulás ellenére az integráció mikéntjének a kérdésében a román többség és a magyar kisebbség elképzelései között továbbra is mély szakadék tátong, az elmúlt két évtized ígéretes fejleményei nem eredményezték az álláspontok közeledését az együttélés mindkét fél számára elfogadható intézményes feltételeit illetően. A közvéleménykutatások, illetve a különböző szociológiai vizsgálatok folyamatosan konfliktusos – vagy legjobb esetben egymást kölcsönösen ignoráló – identitásszerkezeteket és etnopolitikai opciókat tükröznek, amelyek alapján jogosnak látszik a kérdés, hogy lehet-e egyáltalán a román politikai közösség részének tekinteni az erdélyi magyarokat.

A soron következőkben erre a kérdésre keresem a választ, összevetve a politikai közösség fogalmával kapcsolatos szakirodalom néhány fontosabb megállapítását azzal a képpel, amelyet az elmúlt 10–15 év során készített közvéleménykutatások és más módszerű identitás-vizsgálatok tükröznek a román állampolgárok összességének az értelmében vett politikai közösség – főként az etnikai törésvonalak mentén kirajzolódó – belső megosztottságát illetően. A dolgozat végén röviden érintem azt a kérdést is, hogy a magyar állampolgárság egyszerűsített megszerzésének törvény által biztosított lehetősége milyen hatással lesz az elemzett viszonyok alakításában.

A politikai közösség fogalma

A politikai közösség fogalma meglepő módon kidolgozatlan a politikatudományi szakirodalomban. Gyakorlatilag nem létezik a kérdésnek szentelt szisztematikus, módszeresebb vizsgálat, amely áttekintené a fogalom történeti, elméleti és empirikus vonatkozásait, a különböző megközelítések hol az *állam*, hol a *nemzet* fogalmával tekintik azonos értelműnek a terminust. Goodin és Klingeman nagy tekintélyű politikatudományi kézikönyve[5] nem tartalmaz semmilyen definíciót vagy eligazítást a fogalom jelentésére nézve, és más eredetű, általánosan elfogadottnak számító definíciók sem forognak közkézen, ami már csak azért is meglepő, mert a különböző megkötöttségeknek alávetett (*bounded*) vagy valamilyen szempontból integrált közösségek kérdése olyan szerzőket foglalkoztatott az idők folyamán mint Kant, Hegel, Marx, Max Weber, Marcel Mauss, Carl Schmitt, Hannah

5 Goodin, R. E. – Klingeman, H. (eds): A New Handbook of Political Science. Oxford University Press, Oxford, 1998.

Arendt, Raymond Aron, Robert A. Nisbet és sokan mások.[6] Ehhez a helyzethez képest jelent valamelyes előrelépést, hogy Elizabeth Frazer[7] a kommunitárius politikai filozófia előfeltevéseiből kiindulva vizsgálta meg módszeresebben a politikai közösség természetével kapcsolatosan uralkodó elgondolásokat.

A legkülönfélébb publikációkban meglehetősen gyakran előforduló kifejezésnek a szerzők rendszerint magától értetődő jelentést tulajdonítanak annak ellenére, hogy a fogalom jelentésvilága számos belső ellentmondást, többértelműséget hordoz. Legtöbben a politikai rendszer legáltalánosabb megnevezésével – *polity* – azonosítják a fogalmat, és sokan sejtetnek szoros összefüggést az állam, a társadalom és a politikai közösség képzetei között. Ennek alapján állapítja meg Michael Saward egy dolgozatában, hogy „a *politikai* közösséggel kapcsolatos uralkodó elképzelés napjainkban még mindig a nemzetállam”[8]. Ez a széles körben elterjedt elgondolás feltehetően Max Weberre vezethető vissza, aki azon a véleményen volt, hogy az emberek egy közössége vagy csoportja akkor tekinthető politikai értelemben relevánsnak, ha területi jelleggel bír és saját belső rendjének a fenntartásában érdekelt, rendszerint a „legitim fizikai kényszer monopóliuma” révén. Amennyiben egy hatalmi centrum arra irányuló törekvése, hogy ellenőrzést gyakoroljon a terület valamennyi eseménye fölött, a fizikai erőszak legitim használatának a sikerrel fenntartott monopóliumát fogja eredményezni, az illető „politikai intézményt államnak nevezzük”, állapította meg Weber.[9] E nagy tekintélyű álláspont ellenére akad példa arra is, hogy államon belüli

6 Néhány fontosabb ,a közelmúltban közreadott munkák közül: Mouffe, Ch.: Democratic Citizenship and Political Community. In Mouffe, Ch. (ed.): Dimensions of Radical Democracy. Pluralism, Citizenship, Comunity. Verso, London. 1992, 225–239.; Lichterman, P.: The Search for Political Community. Cambridge University Press, Cambridge, 1998.; Linklater, A.: The Transformation of Political Community. Polity Press, Cambridge, 1998.

7 Frazer, E.: The Problems of Communitarian Politics. Unity and Conflict. Oxford University Press, Oxford, 1999.

8 Lásd: Saward, M.: At the Edge of Political Theory: Political Community and Deliberative Democracy. Az epsNet Political Scientists in the New Europe című, Párizsban, 2003. június 13–14-én megtartott konferenciáján elhangzott előadás. epsNet Kiosk Plus: the NET Journal of Political Science, 2004, 2(1), 1–6., 1. Kiemelés az eredetiben – S.L.

9 Weber, M.: Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapjai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987, 77.

formációkat tekintenek politikai közösségeknek,[10] mint ahogy más elgondolások szerint államok bizonyos csoportjai is alkothatnak politikai közösségeket (Deutsch, 1957).[11]

Frazer szerint a fogalom a következő négy jelentésváltozat valamelyikének a formájában szokott rendszerint előfordulni. A legelterjedtebb változat szerint a fogalom az emberi közösségek egy sajátos változatára utal, amely egyike a számos jelző segítségével – például etnikai, helyi, gazdasági stb. – azonosítható „részleges" közösségeknek, a közös jelleg ebben az esetben politikai természetű lévén abban az értelemben, hogy közös intézményeket, értékeket, normákat feltételez. Egy második jelentésváltozat szerint a fogalom olyan közösségeket jelöl, amelyek politikai értelemben megszervezett közösségek: a politikai jelleg ebben az esetben utólagosan adódik hozzá olyan elsődleges közös jellemzőkhöz mint a kultúra, gazdaság vagy a közös terület. Egy harmadik elgondolás szerint az emberek egy csoportja akkor tekinthető politikai közösségnek, ha az politikai szereplőként lép fel azzal a céllal, hogy biztosítsa a közösség fennmaradását, őrködvén annak belső rendje, intézményei és hagyományai fölött, illetve védelmezvén a közösség tagjainak az érdekeit. A negyedik változat arra helyezi a hangsúlyt, hogy a politikai közösségeket politikai folyamatok hozzák létre és működtetik annak a felismerésnek az alapján, hogy a történelem tanúsága szerint a civilizáció magas fokára eljutó társadalmak felbomlásának és eltűnésének az okai rendszerint politikai természetűek.[12]

Míg az első két változat azt sugallja, hogy a politikai jelleg másodlagos és kevésbé fontos mint a közösség létéből fakadó egyéb adottságok, az utóbbi kettőből az következik, hogy a tulajdonképpeni politikai közösség létrejöttéhez, működéséhez és fennmaradásához az azonosulás mélyebb formái

10 Rubinoff, A. G.: The Construction of a Political Community. Integration and Identity in Goa. SAGE, London–Thousand Oaks–New Delhi, 1998.

11 Lásd: Deutsch, K. W.: Political Community and the North Atlantic Area. Princeton University Press, Princeton, NJ, 1957. Érdekes adalék, hogy 1952–1954 között kísérlet történt arra, hogy Európa első alkotmányában szerepeljen az „európai politikai közösség" kifejezés (lásd Griffiths, R. T.: Europe's First Constitution: The European Political Community, 1952–1954. Federal Trust for Education and Research, London, 2000). Az elképzelést azt követően vetették el, hogy megbukott a közös Európai Védelmi Politika tervezete annak következtében, hogy a Francia Nemzetgyűlés elutasította a megfelelő szerződés ratifikálását. A fogalom az EU kohéziós politikájának az összefüggésében bukkant fel újólag, lásd erről Mazey, S.: The development of the European idea: From sectoral integration to political union. In Richardson, J. (ed.): European Union: Power and Policy-making. Routledge, London–New York, 1996.

12 Frazer: i. m. 218–219.

szükségesek: elengedhetetlen a közösség tagjait eggyé kovácsoló szolidaritás és kölcsönösség, a közös kultúra, illetve az, hogy a társas lét fontosabb aspektusaihoz a közösség valamennyi tagja ugyanazokat a jelentéseket rendelje hozzá. Frazer szerint a fogalom e sokarcúsága azt eredményezi, hogy a kifejezés használói egy meglehetősen tág értelmi mezőben mozogva tulajdonítanak diszkurzív céljaiknak megfelelő jelentést a terminusnak, gyakran egyazon munka keretein belül is. Az ambivalenciának egyik gyakran előforduló változatára az jellemző, hogy egyes szerzők bizonyos szövegkörnyezetekben a politikai közösség felszínes, „vékony" jellegére utalnak, más összefüggésekben pedig a fogalom „mély" vagyis intenzív változatára jellemző adottságok jelentőségét hangsúlyozzák, illetve az arra jellemző azonosulási és lojalitás-formákat várják el a közösség tagjaitól.

Frazer szerint a politikai közösség fogalmához tapadó ambivalenciák meghaladásához elengedhetetlen a jelenség természetének a pontosabb megértése, ahhoz pedig arra van szükség, hogy világosabb képet alkossunk a politikai közösségek létrejöttének a körülményeiről, jellemző folyamatairól. Fontos továbbá tisztán látni azt illetően is, hogy egy politikai közösség a belső megosztottság és ellentétek milyen mértéke mellett képes stabil maradni, és elkerülni a dezintegrációt.

A politikai közösségek létrejöttéhez Frazer szerint elvileg két út vezet: egy belső folyamatokon át vezető, illetve egy döntő mértékben külső körülmények által meghatározott. A belső – endogén – változat rendszerint egy társadalmi szerződést feltételez, amely egy adott területen élő egyének laza, alaktalan aggregátumát politikai egyesületté alakítja át, létrehozván az egyetértés feltételeit az adminisztráció, a forráselosztás, az igazságszolgáltatás, illetve a szuverenitás centralizációjának vagy eloszlásának a mikéntjét illetően. A külső – exogén – változatra ezzel szemben az jellemző, hogy egy politikai közösség bekebelez egy másik politikai közösséget, hódítás, katonai megszállás vagy valamilyen – rendszerint háborút lezáró – szerződés eredményeképpen. Történeti perspektívában azonban a két változat között a különbségek kevésbé egyértelműek. Ha a világtörténelem tényeiből indulunk ki, az tűnik szembe, hogy a folyamat lényegére sokkal inkább a hatalomkoncentráció, semmint a társadalmi szerződés logikája nyomja rá a bélyegét, és a politikai közösségek létrejötte minden esetben feltételezi az erőszak bizonyos mértékét: erőszakos hódítás, a központosított hatalom legitimitásának fokozatos kiépítése vagy királyok megfosztása a hatalomtól a nép javára azok a konkrét történeti folyamatok, amelyek politikai közösségeket eredményeznek. A politikai közösség létrejöttének a folyamata azonban csak akkor lehet – a körülményektől függetlenül – eredményes, állítja Frazer, ha

eljut arra a pontra, ahol „az egyének magukénak tekintik az intézmények és az ügyintézés egy bizonyos körét, és lojálisokká válnak azokhoz”.[13]

A lojalitásnak fontos feltétele a legitimitás, aminek a kiépítéséhez két dolog szükséges rendszerint: egy narratíva, amellyel azonosulni lehet, és amely válaszokat tartalmaz a politikai közösség eredetével, mibenlétével, küldetésével és fontosabb jellemzőivel kapcsolatos kérdésekre, illetve egy csoport, amely magára vállalja az intézmények és az ügyintézés szabályainak a kialakítását, megindokolván egyúttal az ezekkel kapcsolatos döntések szükségességét. A dolgok természetéből fakadóan azok a csoportok, amelyek magukra vállalják ezt a feladatot, nem cselekszenek érdekeiktől függetenül: mind a politikai közösséget definiáló narratíva, mind a kialakított rend, illetve az azt alátámasztó érvek rendszerint az azokat létrehozók, illetve megfogalmazók érdekeit tükrözik.

Az a körülmény, hogy a politikai közösség meghatározása és belső rendjének kialakítása egy kiváltságos csoport érdekei szerint történik, fontos következménnyel jár rendszerint: azoknak a kizárását teszi szükségessé, akik nem felelnek meg valamilyen oknál fogva a politikai közösség definíciójának, vagy képtelenek elfogadni – kulturális vagy vallási okokra visszavezethetően – a fennálló rend bizonyos elemeit, esetleg teljes mértékben illegitimnek tekintik azt. A stabilitás érdekében a politikai közösség diskurzív tereit úgy kell berendezni következésképpen, állapítja meg Frazer, hogy a kizártak ne juthassanak szóhoz, sérelmeik és követeléseik ne kerülhessenek be a nyilvánosság napirendjébe.[14]

A politikai közösségek létrejöttének és fennmaradásuk feltételeinek ez a frazeri elgondolása természetesen nem közelíti meg sem a nemzetépítés Rokkan[15] által kidolgozott elméletének, sem a Michael Mann[16] vagy a

13 Frazer: i. m. 220. A szerző fordítása. *“*...a political community, in the present sense, might be said to be the upshot at the point when individuals share allegiance to a particular set of institutions and procedures”.

14 *“*The rules of the political game and the rules of conduct that govern participation in it, has been constructed so as to benefit those who constructed the political sphere and continue to participate in it, and so as to exclude persons whose disadvantage and subordination is necessary (...) At the same time, the claims of the disadvantaged cannot be pressed or heard in the normal political process which is organized so as to exclude certain kinds of voices, certain kinds of claims, and certain agenda items.” (Frazer: i. m. 243.)

15 Rokkan, S.: State Formation and Nation-Building. In Flora, P. (ed.): State Formation and Nation-Building, and Mass Politics in Europe. The Theory of Stein Rokkan. Oxford University Press, Oxford, 1999, 93–224.

16 Mann, M.: The Sources of Social Power. Vol. I. A history of power from the beginning to A.D. 1760. Cambridge University Press, Cambridge, 1986.; uő: The Sources of

Charles Tilly[17] (1992) nevével fémjelzett történeti államszociológiának a mélységeit, ám vitathatatlan, hogy a politikai közösségek kérdéskörének olyan elemeit exponálja, amelyek fölött átsiklanak rendszerint azok, akik a fogalmat kritikátlanul alkalmazzák különböző narratívák fontos szereppel felruházott elemeként. Mind az a meglátás, miszerint a politikai közösségeket definiáló narratíváknak nem csak integráló, hanem kizáró jellegük is van, mind a stabilitás feltételeinek a taglalása olyan részletek, amelyekkel nem szívesen számol a politikai közösség fogalmát – rendszerint ideológikus vagy eufemisztikus szövegkörnyezetekben használó – szerzők többsége.

A politikai közösségek belső koherenciájának a kérdése, és ezzel szoros összefüggésben a stabilitás-problematika ott tevődik különös hangsúllyal, ahol a politikai közösséget alkotó népesség etnikai, nyelvi vagy vallási szempontból megosztott. Ezekben a helyzetekben rendszerint a domináns többség szószólói sajátítják ki maguknak az uralkodó narratíva megfogalmazásának, illetve a rend kialakításának a feladatát, és az eredményt illetően az a kérdés szokott általában felmerülni, hogy a közösség egy részének az érdekeit tükröző konstrukciók milyen mértékben képesek integrálni a népesség egészét: mennyire tekintik legitimnek a fennálló rendet a nem domináns csoportok tagjai, milyen mértékben tudnak azonosulni az uralkodó narratívával, magukénak tekintik-e a rend alapvető intézményeit. Erre a dilemmára a politikai közösségek Frazer által exponált logikája azt a választ adta a történelem során, hogy a jó politikai közösség homogén etnikai, nyelvi és vallási szempontból: ott, ahol a homogenitás feltétele nem adott eleve, a stabilitás mindenek fölött álló érdeke megköveteli és legitimálja a homogenizációt. (Tekintettel arra, hogy illetékes instancia hiányában a politikai közösségek rendszerint önjelölt formációk, ez a logika önmagát beteljesítő jóslat formájában érvényesült: azok a politikai közösségek bizonyultak általában sikereseknek, amelyek a legeredményesebbek voltak a homogenizációs törekvéseikben.)

Noha a homogenitás előnyeire vonatkozó elképzelés mély gyökerekkel rendelkezik a politikai gondolkodás történetében,[18] a jelenség nem ké-

Social Power, Vol. II. The rise of classes and nation-states, 1760–1914. Cambridge University Press, Cambridge, 1993.

17 Tilly, Ch.: Coercion, Capital and European States: AD 990–1992. Blackwell, Cambridge MA–Oxford, 1992.

18 Lásd ezzel kapcsolatban Salat Levente: A politikaelmélet néhány sarkalatos fogalma és a kulturális megosztottság körülményei között uralkodó identitásszerkezetek kö-

pezte mindeddig szisztematikus vizsgálat tárgyát, a rá való utalások is viszonylag ritkák a szakirodalomban. A főként a nyugat-európai nemzetépítési folyamatok elmélyült kutatója, Stein Rokkan csak érintőlegesen tárgyalja a kérdést,[19] noha elméletének három fő magyarázó elve – a gazdasági, katonai-adminisztratív és kulturális differenciáció, amely a primordiális lokális közösségeket fokozatosan politikai közösségekké alakította át – az esetek többségében standardizációt és ebből fakadóan homogenizációt eredményezett.[20] Charles Tilly a politikai koerció fogalma köré fölépített államelméletében nem meglepő módon jut arra a következtetésre, hogy noha a homogenizációnak hátrányai is voltak az „Oszd meg és uralkodj!" elv alkalmazásában érdekelt politikai vezetők esetében, az állam- és nemzetépítés során a homogenitás előnyei hamar megmutatkoztak mind a kommunikációban és állami adminisztrációban, mind a vezetővel való azonosulás és a külső veszély ellen való összefogás tekintetében. Ezzel magyarázható, állítja Tilly, hogy olyan nagy hatalommal rendelkező országok mint Spanyolország vagy Franciaország visszatérően homogenizálták népességüket, vallásos kisebbségeiket – főként a muszlimokat és a zsidókat – az átállás vagy az emigráció közti választásra kényszerítvén.[21] A kérdés érdekes módon jelentkezik Michael Mann ese-

zötti feszültség. In Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések. Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve 4. MTA ENKI, Budapest, 2005, 9–51. http://www.mtaki.hu/docs/ter_es_terep_04/ter_es_terep_iv_01_salat.pdf.

19 Lásd Rokkan, S.: Cities, States and Nations: A Dimensional Model for the Study of Contrast in Development. In Rokkan, S. – Eisenstadt, S. (eds.): Building States and Nations. Sage, Beverly Hills, CAL., 1973, 13–38.; uő: Center formation, nation-building and cultural diversity: Report on a UNESCO programme. In Rokkan, S. – Eisenstadt, S. (szerk.): Building States and Nations. Id. kiad. 73–97.; uő: Territories, centers and peripheries: Toward a geo-ethnic–geo-economic–geopolitical model of differentiation within Western Europe. In Gottman, J. (ed.): Center and Periphery. Spatial Variation in Politics. Sage, Beverly Hills, CAL., 1980, 163–206.

20 Érdekes adalék, hogy Rokkan csak utolsó műveinek egyikében (Territories, centers and peripheries: Toward a geo-ethnic–geo-economic–geopolitical model of differentiation within Western Europe, id. kiad.) jut el arra a felismerésre, hogy – a földrajzi terület és az etnikum viszonyára utaló – „geoetnikus" változó figyelembevételével kellene újragondolni az elméletét.

21 "In one of their more self-conscious attempts to engineer state power, rulers frequently sought to homogenize their population in the course of installing direct rule. From a ruler's point of view, a linguistically, religiously, and ideologically homogeneous population presented the risk of a common front against royal demands; homogenization made a policy of divide and and rule more costly.

tében, aki impozáns államtörténeti művének első két kötetében – amelyek közül az első a politikai hatalom történetét tekinti át a kezdetektől 1760-ig, a második pedig az osztályok és nemzetállamok felemelkedését taglalja 1760 és 1914 között[22] – nem említi explicit módon a jelenséget, noha a politikai hatalom társadalmi gyökereinek a kutatása során több olyan folyamatot ír le példák és történelmi adatok fölhasználásával, amelyek egyértelműen homogenizációt eredményeztek. A területek és populációk fölött gyakorolt ellenőrzés képességének a fejlődését kutatva a hatalom négy formájának – ideologikus, gazdasági, katonai és politikai – szerepét domborítja ki, amelyek különböző eszközökkel segítették elő Mann megítélése szerint, hogy az ellenőrzött területeket benépesítő populációk elfogadják az uralkodó narratívát, azonosuljanak vele, magukénak tekintsék a rend intézményes és procedurális elemeit – mindez „egységes társadalmi totalitást"[23] eredményezvén végkifejletként. Ehhez képest a váratlan fordulat erejével hatott, hogy a mű sokak által várt harmadik kötete helyett, amely a politikai hatalom, illetve az állam történetének az 1914-től napjainkig terjedő periódusát lett volna hivatott feldolgozni, Mann egy olyan munkával rukkolt elő, amely a homogenizációt – az „etnikai tisztogatást", ahogy ő fogalmaz – olyan árként tünteti fel, amelyet a történelem során az államok a politikai stabilitás lehetővé tétele és fenntartása érdekében elkerülhetetlenül megfizetettek.[24] Úgy lehet tekinteni, hogy Mann a hatalom és a politikai közösségek történetének szentelt huzamos vizsgálódás eredményeként jutott el arra a felismerésre, hogy a politikai hatalom lényegéhez tartozóan területi jellegű, autoritatív és monopolisztikus, amiből az következik, hogy szuverenitásnak az egyazon terület fölött gyakorolt ellenőrzést megcélzó rivális ambíciói elkerülhetetlenül etnikai tisztogatást

But homogeneity had many compensating advantages: within homogeneous population, ordinary people were more likely to identify with their rulers, communication could run more efficiently, and an administrative innovation that worked in one segment was likely to work elsewhere as well. People who sensed a common origin, furherore, were more likely to unite against external threats. Spain, France, and other large states recurrently homogenized by giving religious minorities – especially Muslims and Jews – the choice between conversion and emigration." (Tilly: i. m. 106–107.)

22 Lásd Mann: The Sources of Social Power. Vol. I–II. Idézett kiadások.

23 „single social totality" (Mann: The Sources of Social Power. Vol. I., 2.)

24 Mann, M.: The Dark Side of Democracy. Explaining Ethnic Cleansing. Cambridge University Press, Cambridge, 2005.

– azaz homogenizációt – fognak eredményezni.[25] Történeti perspektívában mindezt jól illusztrálja Európa történelme, állítja Mann, ahol a stabilitás és a demokratikus konszolidáció feltétele volt az etnikai tisztogatás, és tartani lehet tőle, hogy a világ jelenleg – az 1989 után elindult hullám keretei között – demokratizálódó része is ugyanezt a módszert fogja követni. Ahhoz, hogy az események ne az etnikailag megtisztogatott demokráciák uralmának az irányában haladjanak tovább, olyan átfogó beavatkozásra lenne szükség, amely megtörné a demokrácia és a homogenitás közötti összefonódást.[26]

Az etnokulturális megosztottság és a politikai közösségek viszonyának a kérdését érdekes pontokon gondolja tovább Dominique Schnapper a „polgárok közösségét", illetve a „társadalmi kötődések politikáját" vizsgáló munkájában, ahol azt az irányzatot képviseli, amely a politikai közösséget a nemzet fogalmával azonosítja.[27] Schnapper elismeri egyfelől, hogy a homogenitást a politikai közösségek stabilitásának szükséges feltételeként könyvelték el Arisztotelésztől John Stuart Millen át napjainkig: hivatkozik többek között Hume véleményére azzal kapcsolatban, hogy a közös nyelv fontos feltétele a politikai közösség sikerének, és idézi Marcel Mausst[28] és

25 "Political power is inherently territorial, authoritative, and monopolistic. (...) we must submit routinely to regulations by a state, and we cannot choose which one – except by staying or leaving. Rival claims to sovereignity are the most difficult to compromise and the most likely to lead to murderous cleansing. Murderous cleansing is most likely to result where powerful groups within two ethnic groups aim at legitimate and achievable rival states 'in the name of the people' over the same territory..." (Mann: The Dark Side of Democracy. Explaining Ethnic Cleansing. Id. kiad. 33.)

26 "...murderous cleansing has been moving across the world as it has modernized and democratized. Its past lay mainly among Europeans, who invented the democratic nation-state. The countries inhabited by Europeans are now safely democratic, but most have also been ethnically cleansed (...). Now the epicenter of cleansing has moved into the South of the world. Unless humanity takes evasive action, it will continue to spread until democracies – hopefully, not ethnically cleansed ones – rule the world. Then it will ease." (Mann: The Dark Side of Democracy. Explaining Ethnic Cleansing. Id. kiad. 4–5.)

27 Schnapper, D.: La communauté des citoyens. Sur l'idée moderne de nation. Éditions Gallimard, Paris, 1994.

28 „Une nation complète est une société integrée suffisament, à pouvoir central démocratique à quelque degré, ayant en tout cas la notion de souveraineté nationale et dont, en général, les frontières sont celles d'une race, d'une civilization, d'une langue, d'une morale, en un mot d'un caractère nationale (...) Dans les nations achevées tout ceci coïncide." (Mauss, M.: Œuvres. Tome 3. Cohésion sociale et divisions de la sociologie. Editions de Minuit, Paris, 1969, 604.)

Raymond Aront[29], akik szerint a politikai és kulturális határok egybeesése „kellőképpen integrált", illetve „ideálisnak tekinthető politikai egységet" eredményez.[30] Ennek ellenére Schnapper azon a véleményen van, hogy az etnikai, nyelvi, vallási vagy kulturális homogenitás nem elégséges feltétel egy politikai közösség – „nemzet" a schnapperi fogalomhasználat szerint – létrejöttéhez, mint ahogy az etnokulturális megosztottság sem feltétlenül akadálya a „nemzet" kialakulásának. Ahhoz, hogy különböző etnikai elkötelezettségek egy közös politikai lojalitás keretei között férjenek meg egymás mellett, arra van szükség, állítja Schnapper, hogy az illető közösségek tagjai egyetértésre jussanak az önálló politikai egység indokoltságát illetően, és elfogadják, illetve legitimnek tekintsék annak belső rendjét. Más szóval: a politikai közösség integratív képessége egy olyan „politikai projekt" függvénye, amely képes semlegesíteni a kulturális és identitásbeli különbségekből fakadó ellentéteket és rivalizálásokat, megfelelő tartalmat és legitimitást kölcsönözvén az együttélés intézményes kereteinek.[31] Schnapper nem térhet ki mindazonáltal annak elismerése elől, hogy valahányszor egy ilyen jellegű projekt eredményesnek bizonyul, a kulturális különbségek jelentősége eltompul, és az identitás-politikák jelentőségét fokozatosan elnyomja az egyenlőségelv akkor is, ha a politika folyamata nem irányul egyértelműen arra, hogy az illető identitások „kulturális genocídiumát" eredményezze. A viszonylag kis számú politikai közösség, amely a kulturális megosztottság ellenére stabilnak és sikeresnek bizonyult, az esetek többségében olyan több évszázados történelmet tud maga mögött, amely konszolidálta az egyes csoportok közötti kölcsönös tisztelet politikai intézményeit.[32]

29 „La nation, en tant que type-idéal d'unité politique, a une triple characteristique : la participation de tous les gouvernés à l'Etat sous la double forme de la conscription et du suffrage universel, la coincidence de ce vouloir politique et d'une communauté de culture, la totale independence de l'Etat national vers l'extérieur." (Aron, R.: Paix et querre entre les nations. Calmann-Lévy, Paris, 1962, 297.)

30 Schnapper: i. m. 42.

31 „Les institutions de l'Etat, si elles portent un projet politique et forment – ou sont portés par – une société politique et non plus seulment par une ethnie particulière, sont susceptibles de surmonter les differences culturelles et éventuellment – plus difficilment – identitaires entre les groups. L'existance des nations dépende de la capacité du projet politique à résoudre les rivalités et les conflits entre groupes sociaux, religieux, régionaux ou éthniques selon les règles reconnues comme légitimes." (Schnapper: i. m. 140.)

32 „Les nations stables, peu nombreuses, qui ont été fondées à partir de populations hétérogènes, étaient toujours le produit d'une histoire multiséculaire, au cours de

A történelmi léptékű példák mellett kortárs esetek is említhetők annak illusztrálására, amit Frazer a politikai közösségek létrejöttének és konszolidálásának jellemző belső folyamataiként ír le. Egy szakértői jelentés, amely Grúzia Javakheti térségében élő örmények helyzetével foglalkozik, arról ír például, hogy a fiatal grúz állam kormánya erőskezű politikák révén törekszik a „nemzeti egység" megteremtésére: az örmények lakta térségben tiltja a kisebbségi örmény nyelv használatát, a terület etnodemográfiai jellegének az erőszakos megváltoztatására törekszik, és mereven elutasít minden, a térség lakói által megfogalmazott autonómia-igényt. A jelentés szerint az intézkedések nyilvánvalóan kontraproduktívak, ugyanis aláássák a javakhetiek bizalmát a grúz államban, és arra kényszerítik őket, hogy az integráció alternatív útjait keressék.[33] Ilkka Liikanen és Joni Virkkunen arról írnak egy dolgozatukban (...), hogy Észtországban a népesség „nem-észt" összetevőjének a jelenléte sajátos jelleget kölcsönzött a demokratizáció folyamatainak, amelyekre hegemonisztikus tendenciák nyomják rá a bélyegüket: az észt hatóságok „nemzetiesítik" az ország területét, és monopolizálják a politika folyamatait a „mások"-ként kezelt nem-észtekkel szemben.[34] Egy különösen

laquelle les membres de chacun des groupes avaient non seulment intériorisé l'obligation de respecter les autres, mais aussi lentement élaboré les institutions politiques qui perpétuaient objectivement ce respect réciproque." (Schnapper: i. m. 141.)

33 Lohm, H.: Javakheti after the Rose Revolution: Progress and Regress in the Pursuit of National Unity in Georgia. ECMI Working Paper, #38, April 2007, http://diversity.ge/files/files/javakheti-rose-eng.pdf. A jelentés a következő részletet idézi egy Javakheti térségbeli örménnyel készült interjúból: "You know, we didn't arrive here recently; we were here before independence was declared in 1918, and this is our homeland, our state. When the referendum was held in 1991 people here voted for the old constitution from 1921 that stated that we had the right to use our language in the region. And what do we get now? It would have been better if we had fought, like South Ossetia, they are now being offered extensive autonomy solutions while we get nothing." (Lohm: i. m. 35.)

34 "Contemporary Estonian legislation is based on the generally recognised principle of democracy. The Constitution secures equal human and civil rights, as well as constitutes the legal framework of the Estonian political system. (...) It can, however, be argued that the democratic ideal does not fully reflect the contemporary social and political realities. Estonia has 'nationalised' (Brubaker) its territory and claimed the monopoly of power. This has 'othered' one section of the non-Estonian population, as well as transformed the concept of democracy and political system to discussions of inter-ethnic relations, social stability and border construction ..." (Liikanen, I. – Virkkunen, J.: Reflections on the Political Construction of Identity in Estonia. http://www.indepsocres.spb.ru/virkun_e.htm, é. n. 2011. szeptember 15-i megtekintés.)

releváns példával egy olyan tanulmány szolgál, amely az iráni politikai közösség 1970–1982 közötti történetét dolgozza fel, azt elemezvén, hogy Khomeini követőinek legbenfentesebb köre (*khudi-ha*) miként szorította ki a hatalomból a „kívülállókat", gyakorlatilag minden olyan politikai szereplőt, aki nem értett egyet a népével „mitikus egységben" cselekvő vezér ideológiájával (*velayat-e faqih*).[35] A tanulmány szerint a „politikai közösség" 1981-ben több tisztogatási hullámot követően nyerte el végső formáját annak eredményeképpen, hogy eltávolították a politikai életből Bani Sadrot, Khomeini utolsó befolyásos ellenzőjét.[36]

Elizabeth Frazer meglátásait – a politikai közösség létrejöttét és konszolidációs feltételeit illetően – bőséges történeti és empirikus tényanyag támasztja alá tehát. Kérdés marad mindazonáltal, hogy a frazeri magyarázat visz-e közelebb annak a dilemmának a feloldásához, hogy mi tekinthető végül is politikai közösségnek, hol kezdődik és hol ér véget a fogalom jelentéstartománya, illetve annak megválaszolásához, hogy miként számolható fel a fogalom használatára jellemző többértelműség.

Annak ellenére, hogy Frazer nyitott a kommunitarizmussal szemben megfogalmazható kritikák irányában, egészében véve úgy gondolja, hogy a politikai közösség jelenségének a lényege csak a kommunitárius politikai filozófia perspektívájából érthető meg. Noha a fogalom „vékony" (felszínes) változatának – amely szerint politikai közösségről lehet beszélni valahányszor emberek egy csoportja politikailag definiált abban az

35 Shahibzadeh, Y. – Selvik, K.: Iran's Political Community. Gulf Studies, 2007/7.

36 A tanulmány többek között a következő, megközelítésünk szempontjából tanulságos részletekre tér ki: "The process of exclusion also made clear what would be the criteria of inclusion in the political community. According to the community's perception of itself, it was the community of followers of the velayat-e faqih. These followers were in 1981 at war with external and internal 'enemies'. Externally, they were fighting the Iraqi invasion and, internally, opposition groups throughout Iran. To wage this battle, they used institutions like the Basij-militia, the revolutionary committies (komitehaye enqelab), the Islamic Councils (shuraha-ye eslami), and the Revolutionary Guard (sepah-e pasdaran). Opponents of the velayat-e faqih would not be admitted to these organizations. Thus, the members of the political community could easily identify each other and tie personal bonds. For example, if a member of the Revolutionary Guard from the city of Shiraz ran into a member of the Teachers' Islamic Council of Mashhad, they could recognize each other from their behaviour, appearence and affiliation. Intuitively, they would fel like belonging to the 'same family'. The common identity and shared experiences gave the political community a strong cohesion which defended it from destabilizing effects of internal disputes." (Shahibzadeh–Selvik: i. m. 7.)

értelemben, hogy egyazon kormányzat alanyai – vitathatatlanul van létjogosultsága, a jelenség igazi természetét Frazer szerint a megnevezés „mély" (intenzív) változata fejezi ki hitelesebben: egy politikai közösség tagjait „nem csak az intézmények, a terület, az állam vagy a nemzeti szimbólumok kötik össze, hanem az értékek, a politikai kultúra, a nemzeti vagy politikai identitás, az egymás iránt érzett elkötelezettség is".[37] Ezek hiányában a politikai közösség nem több, mint *modus vivendi*: egyetértés, lojalitás és részvétel nélkül, a körülmények kényszerű elfogadása és a berendezkedés legitimitásával kapcsolatos meggyőződés hiányában a politikai stabilitás elképzelhetetlen.[38] Frazer nem feledkezik meg természetesen arról a nyilvánvaló tényről, hogy a legautentikusabb politikai közösségen belül is számolni kell a viták és konfliktusok jelenségével, nem ritkán éppen a közösség alapvető értékeivel, érdekeivel és céljaival kapcsolatosan. A politikai közösség „vékony" és „mély" változata közötti különbséget azt teszi, állítja Frazer, hogy az utóbbiban ésszerű, fenntartható egyensúly alakul ki arra nézve, hogy miben szükséges az egyetértés, és mely dolgok viszonylatában megengedett a vita és a nézetkülönbség.

Ennyivel akár be is érhetnénk a politikai közösség definíciójaként, ám Frazer megközelítésének nézőpontunk szempontjából van egy további fontos következménye. Az etnikai, nyelvi, vallási vagy a jogi hagyományok szempontjából mélyen megosztott társadalmak esetén a politikai közösség létrejöttét Frazer csak akkor látja lehetségesnek, ha az uralkodó narratíva, illetve a politika intézményei kellőképpen integratívak ahhoz, hogy a társadalom kulturális komponensei egyfelől megtalálják a helyüket a közös egészben, másrészt megnyugtatóan rendezettnek érezzék egymáshoz fűződő viszonyaikat.[39] A kommunitárius nézőpont fölvállalása azonban annak elismerését is elkerülhetetlenné teszi Frazer számára, hogy a politikának kongruensnek kell lennie a közösség életfor-

37 Frazer: i. m. 241.

38 "...anything less than a reasoned agreement – grudging acceptance, for instance, indifference or the absence of conviction – will mean that the polity is nothing more than a modus vivendi, and that cannot meet the needs for commitment and participation that generate genuine political stability." (Frazer: i. m. 224–225.)

39 "...political relations and state unity can only be achieved by the use of symbols, and rituals as symbols, which relate each to each and to the whole on the imaginary level (...) state institutions must deploy myths and associated symbols of 'nationhood' in such a way that all citizens orient to these in such a way as to understand themselves as related to their fellow citizens and to the whole." (Frazer: i. m. 242.)

májával, ami nem kevesebbet jelent, mint hogy az állam politikai intézményei által tükrözött kultúrának „meg kell felelnie annak, ahogy a közösségek a maguk kultúráját megélik, helyi közösségeikben, iskoláikban, munkahelyeiken, templomaikban”.[40] Aligha lehet ezt az utóbbi két szempontot másként összeegyeztetni, mint abban a formában, hogy a kulturálisan megosztott társadalmak esetében a politikai közösség autentikus, „mély” változata azt feltételezi, hogy az uralkodó narratíva úgy definiálja a politikai közösség egészét, hogy azon belül a társadalom kulturális – etnikai, nyelvi vagy vallási – komponensei önálló politikai közösségekként védelmezhessék és intézményesíthessék saját életformájukat. Az elismert és biztonságosnak érzett identitás-határok között élő közösségek tagjaitól ugyanis nem alaptalan elvárni, hogy rendezettnek tekintsék mind az egészhez, mind a társadalom más komponenseihez fűződő viszonyukat, és ennek alapján legitimként fogadják el és fenntarthatóvá, stabillá tegyék a berendezkedést.

Ezt a következtetést érdekes módon igazolja vissza Andrew Linklater álláspontja,[41] aki a politikai közösségek problematikáját a nemzetközi kapcsolatok elméletének a nézőpontjából teszi elemzés tárgyává. Hegel államfilozófiájából kiindulva Linklater azt emeli ki a probléma fontos összetevejőként, hogy a közösségeknek alapvető érdekük fűződik sajátos életformájuk védelméhez annak tulajdoníthatóan, hogy az emberek számára pótolhatatlanul fontos valamely „kötöttségeknek alávetett”, belső rend által kiszámíthatóvá tett közösséghez tartozni. A közösségek az önrendelkezés vagy a szuverenitás-elv révén szereznek érvényt rendszerint ennek az érdeknek, és valahányszor sikerre viszik azt, „a lehetséges életformák között egy egyedi tapasztalatnak és megkülönböztető tradíciónak” megfelelő módon hozzák létre az emberi szabadság sajátos intézményeit.[42]

Az önrendelkezés és a szuverenitáselv azonban, figyelmeztet Linklater, gyakran eredményezik a kizárás különböző változatait. A szuverenitás kizáró jellege abból adódik mindenekelőtt, hogy az önrendelkező közösség-

40 „...communitarians argue that the conduct of political life must be congruent with the conduct of community life. That is, the culture inhering in political institutions of the state and the locality, must fit with the cultural life people live in their communities – their local area of residence, their schools and workplaces and churches.” (Frazer: i. m. 238.)

41 Linklater: i. m.

42 Linklater: i. m. 49–53.

hez tartozó „alárendelt kultúrák politikai ambícióit elfojtja”[43]. A közösségi önrendelkezés ugyanakkor a környezettől való elzárkózás intézményesített formája, amely azt követeli meg, hogy a közösség sorsa, illetve jövője felett való maradéktalan rendelkezés érdekében el lehessen dönteni, ki tagja és ki nem a közösségnek, illetve, hogy ki, milyen feltételek mellett válhat azzá. A közösségi autonómia és a megkülönböztető identitás fentartása érdekében a politikai közösségek arra kényszerülnek, hogy törekedjenek azoknak a – különböző természetű: etnikai, kulturális, nyelvi, vallási, jogi hagyományokban megnyilvánuló vagy regionális – határoknak a megszilárdítására, amelyek tagjaikat a kívülállóktól, a „mások”-tól elválasztják. A politikai közösség eredetét, küldetését és jellegzetességeinek mibenlétét hangsúlyozó hegemonisztikus politikai narratívák fontos eszközei ennek az elzárkózásnak, hiszen nem kisebb elvárásnak kell megfelelniük, mint hogy „elhódítsák az emberek lojalitását a hatalom potenciálisan rivális szerveződési formái elől, a centralizációra és a hatalom monopoliumára törekvő szuverén államok javára, amelyek arra törekszenek, hogy határaikat morális szempontból minél kevésbé problematikusakként tüntessék föl”.[44] Ez a politikai közösségekre nagy általánosságban jellemző törekvés történeti perspektívában azt eredményezte, állítja Linklater, hogy „a politikai egyesülés befogadóbb és kevésbé expanzív formái alulmaradtak a fennmaradásért folytatott küzdelemben”.[45] A politikai közösségek életképesnek bizonyult és történetileg fennmaradt változatát egy sajátos ellentmondás jellemzi: párhuzamosan, egyidőben kell arra törekedniük, hogy minél egyetemesebbek és minél partikularisztikusabbak legyenek, figyelmen kívül hagyva egyfelől az uralkodó narratíva állításainak meg nem felelő közösség-részek szükségleteit, és elzárkózván másfelől a kívülállók érdekeinek figyelembevétele elől.[46]

Nem nehéz fölismerni, hogy Linklater ebben az ellentmondásban, amely értelmezése szerint a politikai közösségek legbensőbb természetéhez

43 “[sovereignty] is exclusionary because it frustrates the political aspirations of subordinate cultures” (Linklater: i. m. 61).

44 “...channel human loyalties away from potentially competing sites of power to centralizing and monopolizing sovereign states which endeavoured to make national boundaries as morally unproblematic, as possible.” (Linklater: i. m. 29.)

45 “...more inclusive and less expansive forms of political association failed in the struggle for survival.” (Linklater: i. m. 28.)

46 “[political communities are] too puffed up, or universalistic, because the needs of those who do not exhibit the dominant cultural characteristics have frequently been disregarded; too compressed, or particularistic because the interests of the outsiders have typically been ignored.” (Linklater: i. m. 193.)

tartozik hozzá, azt a feszültséget helyezi más megvilágításba, amelyet Frazer a maga részéről a fogalom „vékony", illetve „mély" értelmezései között mutatott ki. Linklater szerint a politikai közösség jelenségének uralkodó magyarázatai képtelenek kezelni azt az ellentmondást, amely két, egymást kölcsönösen kizáró és alternatívátlan opció között feszül: a szuverén állam egyfelől az egyetlen életképes alternatívának tűnik azzal a kozmopolita elgondolással szemben, miszerint az emberi közösségeket elválasztó határok illegitimek, és olyan berendezkedésre volna szükség, amely egyetlen közösségként definiálná az egész emberiséget; a szuverén állam letagadhatatlan hátránya másfelől, hogy megfosztja a rész-közösségeket az önrendelkezés jogától.

Linklater szerint ebből a feloldhatatlannak látszó ellentmondásból az jelenthetne kivezető utat, ha elismernénk, hogy a korunkra jellemző politikai közösségek kevésbé „készek és teljesek", mint ahogyan azt a nemzetközi kapcsolatok uralkodó elgondolásai beállítják: a nemzetközi államközösség tagjainak egy jelentős része nem képes teljesíteni a szuverenitásból fakadó kötelezettségeket, a politikai közösségek számottevő hányada pedig nem elég integratív és ebből fakadóan fölöttébb instabil. A továbblépéshez arra volna szükség, állítja Linklater, hogy a politikai közösség új formái felé nyisson a nemzetközi államközösség, és hogy kidolgozottabb válaszok álljanak rendelkezésre annak a kérdésnek a viszonylatában, hogy mit is jelent valójában „egy politikai közösség teljes jogú tagjának lenni". A jelenleg uralkodó szemlélet kritikátlanul összemossa a szuverenitás, territorialitás, állampolgárság, domináns etnokulturális közösség fogalmait, jelentős mértékben elsekélyesítve ezáltal a nyugati politikai gondolkodást. Linklater szerint a politikai közösség fogalmának az „elmélyítésére és kiszélesítésére" volna szükség, különös tekintettel azok szükségleteire, akik a világ számos térségében „nem érzik magukat otthon politikai közösségeikben"[47]. A szükségesnek vélt átalakulások – a kulturális különbségek elismerése és intézményes védelme, az egyes politikai közösségek tagjai közötti különbségek felszámolása, fokozottabb elkötelezettség az egyetemesség iránt – Linklater szerint megoldást kínálhatnának egyúttal a politikai közösség „vékony", illetve „mély" értelmezései között feszülő dilemmára. A kommunitarizmus és a kozmopolitizmus, állítja Linklater, közel sem összeegyeztethetetlenek: valójában egymást kiegészítő perspektívát kínálnak annak mérlegeléséhez, hogy a politikai közösséghez való tartozásnak, illetve az állampolgárságnak milyen

47 Linklater: i. m. 187.

új formái lehetségesek a poszt-wesztfáliai korban. Az egyetemesség és a partikularitások bonyolultabb, komplexebb formákat öltő ötvöződése megtörhetné a szuverenitásnak, a területelvűségnek, az állampolgárságnak és a kulturális hovatartozásnak a huszadik század második felére jellemző áldatlan összefonódását, és a diskurzív közösségek új formáit hozhatná létre, véli Linklater.[48]

Azzal, hogy a politikai közösség kérdését az önrendelkezés fogalmával kapcsolja össze, Linklater megközelítésünk szempontjából különösen fontos részletekre hívja fel a figyelmet. Amikor egyes politikai közösségek az önrendelkezés útján elindulva politikai értelemben birtokukba veszik maga-magukat, az esetek jelentős hányadában más közösségeket is birtokukba vesznek, amelyeknek tagjai nem mindig értenek egyet a politikai közösség létrejöttének indokolt jellegével, illetve kellőképpen megalapozott voltával. Ha a politikai közösség létrejöttének a körülményei hosszú ideig kontesztáltak maradnak, és az uralkodó narratívának nem sikerül kellőképpen integratívnak lenni ahhoz, hogy a nem domináns rész-közösségek megtalálják a helyüket a berendezkedésben, a demokrácia proceduralizmusa nem képes kezelni a problémát.[49] A politikai közösség ebben az esetben *modus vivendi* jellegű konstrukció marad, amelyben a közösség tagjainak egy jelentős része kívülálló, akiknek identitása és érdekei nem tükröződnek politika folyamataiban és intézményeiben.

A fentiekben áttekintett álláspontok és megfontolások talaján a következőképpen foglalhatjuk össze a politikai közösség fogalmának legfontosabb jelentés-változatait.

---

48 "Far from being antithetical, communitarianism and cosmopolitanism provide complementary insights into the possibility of new forms of community and citizenship in the post-Westphalian era. They reveal that more complex associations of universality and difference can be developed by breaking the nexus between sovereignty, territoriality, nationality and citizenship and by promoting wider communities of discourse." (Linklater: i. m. 60.)

49 Robert Dahl azt írja ezzel kapcsolatban, hogy amennyiben a demokrácia „egysége" nem vitán felüli létrejöttét és indokoltságát tekintve, a demokrácia procedurális aspektusai nem képesek egymagukban pótolni a legitimitást: "(...) we cannot solve the problem of the proper scope and domain of democratic units from within democratic theory. Like the majority principle, the democratic process presupposes a proper unit. The criteria of the democratic process presuppose the rightfulness of the unit itself. If the unit is not proper or rightful – if its scope and domain is not justifiable – then it cannot be made rightful simply by democratic procedures." (Dahl, R.: Democracy and Its Critics. Yale University Press, New Haven–London, 1989, 207. Kiemelés az eredetiben – S. L.)

A politikai közösség fogalmának jelentésváltozatai

<table>
<tr><th>A fogalom</th><th>Korszak</th><th>Változat</th><th>Jelleg</th><th>A megvalósulás intézményes formája</th><th>Fontosabb jellemzők</th></tr>
<tr><td rowspan="5">Politikai közösség</td><td rowspan="4">Wesztfáliai államrendszer:

„A politikai közösségek készek és teljesek.”</td><td rowspan="2">„vékony”</td><td>homogén</td><td>ÁLLAM</td><td>• stabil
• megfelelően integrált
• liberális demokrácia:
• etnokulturális értelemben semleges állam</td></tr>
<tr><td>megosztott</td><td>Kvázi-ÁLLAM</td><td>• instabil
• integrálatlan
• Modus vivendi vagy diktatórikus rendszerek</td></tr>
<tr><td rowspan="2">„mély”</td><td>homogén</td><td>NEMZET</td><td>• stabil
• megfelelően integrált
• nemzetállam</td></tr>
<tr><td>megosztott</td><td>MULTINACIONÁLIS ÁLLAM</td><td>• stabil
• megfelelően integrált
• hatalommegosztásos
• berendezkedések: föderáció, autonómiák, konszociatív rendszerek</td></tr>
<tr><td>Poszt-Wesztfáliai kor:

„A politikai közösségek nem készek és nem teljesek.”</td><td colspan="5">• A „vékony”, illetve „mély” változat közötti ellentétek meghaladása;
• a szuverenitás, a területelvűség, az állampolgárság és a kulturális hovatartozás közötti összefonódás feloldása;
• a diskurzív közösségek új formáira alapozott integráció
• poszt-territoriális politikai közösség.</td></tr>
</table>

Összegezésképpen megállapíthatjuk tehát, hogy a politikai közösség fogalma tág jelentésmezőt takar, amely a konkrét előfordulási formák tekintetében az állam, nemzet(állam) és a multinacionális állam fogalmai között oszcillál, de magában foglal olyan marginális eseteket is, amelyekben a politikai közösség mondvacsinált, és a berendezkedés stabilitása kizárólag erőszakos, diktatórikus eszközökkel tartható fenn – rendszerint nem időtlenül. A fogalom jelentésvilágának érdekes összetevője az az elképzelés, miszerint

a kifejezés használatára jellemző ambivalenciák annak a ténynek tudhatók be, hogy a politikai közösségek egy számottevő része kevésbé „kész", illetve „teljes", mint ahogy azt az illető közösségek hatóságai gondolják. Eszerint az elgondolás szerint a politikai közösségekre a fejlődés további szakaszai várnak, amelyek során a fogalom jelentésvilága egyszerre mélyül és szélesedik, fokozatosan felszámolva a politikai közösség eszményinek tartott formái és a kulturális megosztottság közötti ellentmondásokat.

A romániai politikai közösség a többség–kisebbség viszonyának a nézőpontjából

A román többség és a magyar kisebbség viszonyának a szempontjából a romániai politikai közösség több ismérv alapján is a kevésbé „kész és teljes" politikai közösségek kategóriájába sorolható. A magyar kisebbség részéről kontesztáltak mindenekelőtt a politikai közösség létrejöttének a körülményei, az ezzel kapcsolatos viták a Trianon óta eltelt bő 90 esztendő ellenére sem jutottak nyugvópontra. Az uralkodó többségi narratíva több eleme – a politikai közösség definíciója az alkotmányban, a nemzeti szimbólumok döntő többsége, a közoktatásban és a nyilvánosságban tükröződő történelemszemlélet stb. – a Romániában élő magyarokat kizárja a román politikai közösségből, nem egy esetben a magyarokkal való történeti szembenállásban jelöli meg annak lényegét. Az elmúlt 15–20 év közvélemény-kutatásainak, identitás-vizsgálatainak és más jellegű szociológiai elemzéseinek a tanúsága szerint a romániai magyarok – érthető módon – nem azonosulnak az uralkodó narratívával, domináns identitás-szerkezeteik lényeges pontokon eltérnek a többségre jellemző identifikációs mintáktól. Az említett vizsgálatokból az is kiderül, hogy a románok és magyarok véleménye gyökeresen különbözik a magyar kisebbség integrációját szolgáló intézményes megoldások tekintetében, amiből arra lehet következtetni, hogy nem adottak a románok és magyarok közötti kölcsönös tisztelet és elfogadás politikai intézményei. Az erdélyi magyarok joggal érezhetik úgy következésképpen, hogy a román állam nem képviseli kellő mértékben az érdekeiket, és nem védelmezi az általuk elvárt módon sajátos életformájukat, a román többség részéről pedig nem ésszerűtlen gyanút táplálni a magyar kisebbség politikai céljait és lojalitását illetően. A közös terület és a közös politikai intézmények ellenére a Romániában élő románokat és magyarokat nem kötik össze tehát közös értékek, mindkét részről vállalt közös identitás, illetve az egymás iránt érzett kölcsönös elkötelezettség – vagyis az, ami a politikai közösség autentikusabb formáihoz elengedhetetlen.

A romániai politikai közösség létrejöttének a körülményeit illetően fontos például szem előtt tartani, hogy 1918. december 1-én, amikor a gyulafehérvári román nemzetgyűlés kimondta Erdély egyesülését Romániával, Erdély magyar népességének a véleményére nem voltak tekintettel az események (a szászok is csak utólag, a román nemzet képviselőivel folytatott hosszas egyeztetés után fogadták el az új berendezkedést). Tény, hogy ennek az eljárásnak előzményei voltak: 1848. május 29-én, amikor a Kolozsvári Országgyűlés megszavazta Erdély és Magyarország unióját, sem a románok, sem a szászok nem értettek egyet a döntéssel.[50] Az 1918-as Gyulafehérvári Határozatok, túl azon, hogy kimondták Magyarország románjainak és az általuk lakott területeknek a Romániával való egyesülését, tartalmazták az új román állam megszervezésének az alapelveit is. Ezek között az elvek között kiemelt helyen szerepeltek „az együttlakó népek" számára fenntartott jogok, amelyek „teljes szabadság"-ot helyeztek kilátásba, anyanyelvi jogokat ígértek a művelődésben, közigazgatásban és törvénykezésben, képviseletet a törvényhozó testületekben és az ország kormányzásában, illetve felekezeti egyenjogúságot és önkormányzatot a vallási életben.[51] Az ígéretek teljesülésének a kérdésében mai napig tart a vita magyarok és románok között: a romániai magyar kisebbség többek között ezekre az elvekre hivatkozva igényli a közösségi autonómiát, a román álláspont szerint pedig a Gyulafehérvári Határozatokban egyetlen kitét sincs, amely a nemzeti autonómiához való jogként volna értelmezhető.

A román politikai közösséget az alkotmány határozza meg közelebbről. Az alkotmányt az alkotmányozó gyűléssé átalakult parlament 1991. november 23-án fogadta el, és annak szövege az 1991. december 8-án tartott jóváhagyó népszavazás után lépett hatályba. A romániai magyarság egészére nézve akkor még szinte maradéktalanul reprezentatív RMDSZ szenátorai és képviselői az 1991. november 23-i alkotmányozó gyűlés keretében az Alkotmány ellen szavaznak, tiltakozásul azért, ahogy az alkotmány szövege a

50 Noha a jelen levő 22 szász és 5 román képviselő megszavazta az országgyűlés határozatait, az uniót is beleértve, mind a román, mind a szász elit elutasította Erdély Magyarországgal való egyesülését. Az ügy részleteiről és hátteréről lásd Egyed Ákos: Az 1848. évi erdélyi országgyűlés előzményeihez. Viták az országgyűlés programjáról. Aetas. 2000. 3. sz., 176–197.

51 „1. Teljes szabadság az összes együttlakó népek számára. Minden nép saját nyelvén, kebeléből való egyének által fogja művelni, kormányozni magát és törvénykezését ellátni; minden nép ama egyének számának arányában, akik alkotják, meg fogja kapni a jogot a Törvényhozó Testületekben és az ország kormányzásában való képviseletre.2. Egyenlő jogok és a felekezeti önkormányzat teljes szabadsága az állam összes felekezetei számára." (Magyar Kisebbség, I. évf., 1995. 2. sz., 79–80.)

román politikai közösséget meghatározza, és mert az alkotmányozó gyűlés a romániai magyarság több olyan követelését figyelmen kívül hagyta, amelyek a román állam és a magyar kisebbség viszonyát helyezték volna szilárdabb alapokra. 1991. december 4-én, az alkotmányt jóváhagyó népszavazásra készülődvén, az RMDSZ vezetősége arra szólította fel az erdélyi magyarságot, hogy „polgári kötelezettségeinek eleget téve tanulmányozza Románia alaptörvényét, vegyen részt a népszavazáson, és saját belátása és lelkiismerete szerint szavazzon”[52]. A népszavazás során az érvényes szavazatok 77,3%-a támogatta, 20,4%-a pedig elutasította az alkotmányt.[53] Tekintettel arra, hogy 2 235 085-en szavaztak az alkotmány szövege ellen, feltételezhető, hogy a romániai magyarság jelentős része ebbe a kategóriába tartozott. Az Európai Uniós csatlakozásra való felkészülés részeként 2003-ban alkotmánymódosításra került sor: az 1991-es Alkotmány szövegét a 2003. évi 429-es törvény módosította, amit a 2003. október 18–19-én tartott népszavazás erősített meg. Noha az új alkotmány az erdélyi magyarság szempontjából néhány fontos módosítást tartalmaz, a politikai közösség meghatározásának a megváltoztatására irányuló próbálkozások ezúttal is sikertelenek maradtak.

Az alkotmány 1. szakaszának 1. bekezdése szerint „Románia szuverén, független, egységes és oszthatatlan nemzeti állam”. Az állam szuverenitásának a letéteményese a „román nép” (2. szakasz, 1. bekezdés), a fogalom etnikai, kulturális értelmében, a román állam alapját pedig a „román nép egysége” alkotja (4. szakasz, 1. bekezdés), ami a három fejedelemség – Erdély, Moldva és Havasalföld – egységes történeti eredetére és az 1918-ban beteljesült politikai egységre utal.[54] A 13. szakasz leszögezi továbbá, hogy „Romániában a román nyelv a hivatalos nyelv”. A román alkotmány tehát a politikai közösség „mély” változatát tükröző szemléletet példázza: egyértelműen a kulturális és politikai közösség kongruenciáját tételezi, a román államot pedig a román nemzetet szolgáló államként definiálja, amelynek célja a román nép érdekeinek, kultúrájának és életformájának a védelme.[55] Az,

52 Huszadik születésnapját ünnepli az RMDSZ. Szabadság, 2010. január 11. http://www.szabadsag.ro/szabadsag/servlet/szabadsag/template/print,PrintScreen.vm/id/36183/mainarticle/false;jsessionid=5B42A99D9842785F9FF53B29701EF50D.

53 Monitorul Oficial, Nr. 250, 14 decembrie 1991.

54 Ez a szakasz a 2003-ban sorra kerített alkotmánymódosítást követően kiegészült, jelenlegi formája a következő: „Az állam alapja a román nép egysége és állampolgárainak szolidaritása.”

55 Érdekes adalék, hogy az uralkodó nemzetállami logika mellett megjelenik a politikai közösség felszínes, „vékony” változata is az alkotmányban: a 4. szakasz 2. bekezdése

hogy mindehhez a magyar kisebbségnek kevés köze lehet, abból is kiderül, ahogy az alkotmány a legfontosabb nemzeti szimbólumokat – a nemzeti ünnepet (december 1), illetve a himnuszt (*Deşteaptă-te, române!*[56]) – definiálja (12. szakasz, 3. és 4. bekezdések): mindkettő arra emlékezteti mind a románokat, mind a magyarokat, hogy egymásnak történelmi ellenségei, illetve hogy a román nemzeti kiteljesedés csak a magyar összeomlás révén vált lehetségessé. Megközelítésünk szempontjából érdekes adalék továbbá, hogy a 3. szakasz 4. bekezdése szerint „A román állam területére idegen népességek nem telepíthetők át és nem kolonizálhatók", ami a nemzeti jelleg megőrzésével kapcsolatos félelem sajátos, a 21. század Európájában egyenesen meglepő kifejeződése.

A politikai közösség ilyenként való meghatározása komoly gyakorlati következményekkel jár az erdélyi magyarok és a román állam viszonyának a rendezési esélyeire nézve. A egységes, oszthatatlan nemzetállamra vonatkozó kitétel román értelmezés szerint szilárd jogalap minden lehetséges autonómia-forma elutasítására, a hivatalos nyelv kizárólagosságára vonatkozó előírás pedig azt az üzenetet hordozza, hogy a román állam nem tekinti feladatának a romántól eltérő életformák intézményesített védelmét. A dolognak az ad különös súlyt, hogy noha 500 000 szavazati joggal rendelkező állampolgár kezdeményezheti az alkotmány módosítását (150. szakasz, 1. bekezdés), az alaptörvény 152. szakaszának 1. bekezdése a következőképpen rendelkezik: „Nem képezhetik módosítás tárgyát a jelen Alkotmánynak a román állam nemzeti, független, egységes és oszthatatlan jellegére, a köztársasági kormányformára, a terület integritására, az igazságszolgáltatás függet-

szerint „Románia összes állampolgárának közös és oszthatatlan hazája, fajtól, nemzetiségtől, etnikai eredettől, nyelvtől, vallástól, nemtől, véleménytől, politikai hovatartozástól, vagyontól vagy társadalmi eredettől függetlenül." Túl azon, hogy ez a megfogalmazás, amely a román állam etnokulturális semlegességét tételezi, nyilvánvaló ellentmondásban áll többek között a 2. szakasz, 1. bekezdésével és a 4. szakasz 1. bekezdésével, az 1990-es évekkel kezdődően a politikatudományi szakirodalom számos érvvel szolgál arra nézve, hogy a nemzetiségtől, etnikai eredettől, nyelvtől és vallástól elvonatkoztató közpolitikai megoldások nem képesek megfelelő védelmet biztosítani a nem domináns identitás-közösségek tagjai számára, és legtöbb esetben asszimilációt eredményeznek. Lásd erről bővebben Salat Levente: Etnopolitika – a konfliktustól a méltányosságig. Az autentikus kisebbségi lét normatív alapjai. Mentor, Marosvásárhely, 2001.

56 „Ébredj, román!" – az 1848-as forradalom idején született mozgalmi dal, a szöveg szerzője Andrei Mureşanu, a zene szerzőjét illetően a vélemények megoszlanak. A szöveg a nemzeti egység és a függetlenség eszméinek ad hangot, a román nép ellenségei ellen mozgósítva a közösség tagjait.

lenségére, a politikai pluralizmusra és a hivatalos nyelvre vonatkozó rendelkezései."[57] Mindez azzal egyenértékű, hogy a hivatalos diskurzív tér eleve kizárja a romániai magyarok arra irányuló igényeinek a napirendre tűzését, hogy a politikai közösséget befogadóbb formában lehessen újraértelmezni.[58]

A fentiek alapján nem meglepő, hogy a Romániában élő magyarok nem azonosulnak a román politikai közösséget definiáló, illetve annak eredetét, mibenlétét és céljait rögzítő narratívával, amely kizárólag a többség érdekeit tükrözi, és folyamatosan újratermeli a magyarokkal, mint történelmi ellenséggel szembeni gyanakvás és éberség szükségességének az alapjait. Az elmúlt 15–20 év során készült közvélemény-kutatások és más módszerű vizsgálatok az identifikáció eltérő alakzatait és az etnopolitikai opciók konfliktusos szerkezeteit tükrözik folyamatosan a románok és a Romániában élő magyarok esetében.[59] Egy 2000–2002 között lezajlott, három vizsgálat[60] keretében felvételezett, reprezentatív mintákat alapul vevő adatsort elemezve Raluca Soreanu arra a következtetésre jut, hogy mind a románok, mind a magyarok esetében erős a kulturális identifikáció, ami azt eredményezi, hogy a román politikai közösség „vékony", állampolgárság alapú változata üres kategória, arra visszavezethetően, hogy a román többség a Romániában született magyarokat románoknak tekinti, amazok pedig a magyar kulturális nemzet részének tekintik magukat. A jogi értelemben a román politikai nemzethez, kulturális szempontból pedig a magyar nemzethez tartozó erdélyi magyar közösség így sajátos módon egy időben része mindkettőnek, és

57 Az alkotmányból vett idézetek forrása: Románia Hivatalos Közlönye, XV. évf., 188. sz., 2003. november 3., 2–39.

58 A fentiekben összefoglalt megállapítások lényegét nem csorbítja sem az tény, hogy Románia Alkotmánya fontos kisebbségvédelmi kitételeket is tartalmaz (például 6. szakaszának első bekezdése, amely szerint „Az állam elismeri és garantálja a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogát etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásuk megtartásához, fejlesztéséhez és kifejezéséhez"), sem az a különös ellentmondás, hogy az alkotmány hivatalos nyelvre vonatkozó előírása ellenére a 2001. évi 215-ös közigazgatási törvény implicit módon hivatalos nyelvként ismeri el a kisebbségi nyelveket azokban a közigazgatási egységekben, amelyekben az illető kisebbségek tagjainak a számaránya meghaladja a népesség 20%-át.

59 Lásd erről bővebben Salat Levente: Prevailing Identity Structures and Competing Ethnopolitical Strategies in Transylvania. Hungarian Studies, 21, 2007/1, 19–60.

60 Ethnobarometer – Interethnic Relations in Romania, Research Center for Interethnic Relations, Cluj-Napoca, May–June 2000; Barometer of Ethnic Relations, Ethnocultural Diversity Resource Center, Cluj-Napoca, November 2001; Barometer of Ethnic Relations, Ethnocultural Diversity Resource Center, Cluj-Napoca, October 2002.

ugyanakkor egyiknek sem teljes értékű tartozéka.[61] A 2000-es vizsgálat alapján Irina Culic is azt állapítja meg, hogy az, ahogyan a románok magukat meghatározzák, egyfelől kizárja a magyarokat, másfelől olyan helyzetet teremt, amelyben a magyarok célszerűbbnek látják a magyar nemzethez való tartozás előnyeit kihasználni.[62] Az 1997–1999 között kivitelezett Kárpát-projekt konklúziója szerint Erdélyben a románok csupán 7%-a szocializálódott megfelelően ahhoz, hogy a magyarokat a román politikai közösség természetes részeként el tudja fogadni, a magyarok esetében pedig 10% azoknak az aránya, akiknek kiterjedt kapcsolathálózatuk van a románokkal, és akik nem éreznek jelentős társadalmi távolságot román polgártársaikkal szemben.[63] A Kárpát-projekt által feltárt identitás-szerkezeteket elemezve Culic megállapítja, hogy a kisebbséghez tartozó egyén nehéz dilemma előtt találja magát valahányszor az állampolgári és az etnokulturális identitás között kell választania: e választás a belőle következő cselekedetek, attitűdök és opciók tekintetében gyakran zéró, vagy egyenesen negatív összegű játszma abból fakadóan, hogy azokban a helyzetekben, ahol az etnikai identitás számít, az alternatíva két oldala összeegyeztethetetlen. A kisebbségi identifikációs dilemmája ugyanakkor feszültségeket kelt a többséghez fűződő viszony tekintetében is, az ambivalencia ugyanis bizalmatlanságot és gyanakvást vált ki a többség tagjaiból: a domináns közösség tagjai a lojalitásnak olyan formáját várnák el a kisebbségitől, amely az utóbbi identifikációs önfeladásával volna azonos. Culic szerint ezen a helyzeten feltehetően az változtathatna, ha a román állam széles körű önkormányzati és maximális oktatási jogokat biztosítana a magyar kisebbségnek, ami nagy valószínűséggel megváltoztatná a romániai magyarok identitás-konstrukcióit. Egy ilyen irányú elmozdulás azonban beláthatatlan következményekkel járna a többségi reakciók tekinte-

61 Soreanu, R.: Autodefinire şi heterodefinire a românilor şi maghiarilor din România. O analiză empirică a stereotipurilor etnice şi a fundamentelor diferite de definire a identității etnice. In Bădescu, G. – Kivu, M. – Robotin, M. (ed.): Barometrul Relațiilor Etnice 1994–2002. O perspectivă asupra climatului interetnice din România. CRDE, Cluj-Napoca, 2005, 65–88.

62 "The Romanians 'enjoy' their nation, while the Hungarians are excluded from it. Or, to concieve the situation from an other point of view, the Hungarians exclude themselves from it, by entering the 'club' of the Hungarian nation, and enjoying its goods and services." (Culic, I.: Nationhood and Identity: Romanians and Hungarians in Transylvania. In Trencsényi, Balázs – Petrescu, Dragoş (eds.): Nation-Building and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies. Regio Books–Polirom, Budapest–Iaşi, 2001, 227–248.; 241.)

63 Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária: Nemzetek egymás tükrében. Balassi Kiadó, Budapest, 2002.

tében is.[64] A fentiekből kibontakozó képhez képest lényeges elmozdulásnak számít, hogy a 2007-ben lefolytatott Kárpát Panel című vizsgálat konklúzióiról készített gyorsjelentésben az olvasható, hogy „a romániai magyarság elindult a romániai állampolgári integráció útján anélkül, hogy a magyar kulturális identitásából valamit is feladott volna”.[65]

A már hivatkozott, illetve további vizsgálatokból az is egyértelműen kiderül, hogy a románok és magyarok véleménye gyökeresen különbözik a magyar kisebbség integrációját szolgáló intézményes megoldások tekintetében: míg az autonómia, a magyar nyelvű állami egyetem, a magyar nyelv közintézményekben való használata vagy a kettős állampolgárság tekintetében a magyar válaszadók döntő többsége egyetértőleg nyilatkozik, a román válaszok nagy többsége elutasító. Egy 2006-os vizsgálat eredményeit értékelő jelentésből az is kiderül, hogy 2002-höz viszonyítva 18%-ról 26%-ra ugrott azon román válaszadók száma, akik a román többség és a romániai magyarok közöt-

64 ‘The identity dilemma of the minority persons represents a considerable source of tension. On the one hand, the individual is often confronted with situations in which the two loyalties, the civic loyalty and the nationl, conflict. In many cases, irrespective of which of the two faces of identity prevails in his actions, attitudes and options, the result seems to be that of a null sum game, or even a negative sum game. In most situations where his ethnicity (identity) is relevant, these two dimensions can not be reconciled. On the other hand, this dual identity also represents a source of tension for the individual belonging to the majority population, that is the nation that constitutes his national state. The duality of the minority person gives rise to distrust, uncertainty, and suspicion. The majority person demands a kind of loyalty that the minority person can not offer. However, it is possible that a new kind of political and civic formalization of the minority person’s status (maximal educational rights in the minority language, cultural and territorial self-government or other forms of civil and political organization) might change the content of the process during which the minority person builds his identity. Still, issues pertaining to this change are subject of further debate. Similarly, the way the majority population would relate to the minority in these conditions.” – Culic, I.: Between Civic and National Identity. In Culic, I. – Horváth, I. – Stan, C. (eds.): Reflections on Differences. Focus on Romania. Limes, Cluj-Napoca, 1999, 13–24.; 23–24. Kiemelés az eredetiben – S.L.

65 A konklúzió alapjául többek között a következő adatok szolgálnak: „A nemzethez való tartozás kapcsán [az erdélyi magyar válaszadók] 82 százalék[a]uk a magyar nemzet részének érzi az erdélyi magyarságot, de ugyanakkor 65 százalékuk a román nemzet részének is tekinti. Ez egy másik megerősítése annak, hogy egyszerre kettős integrációs folyamat figyelhető meg, ebből viszont a román nemzethez való integrálódás egy viszonylag újkeletű folyamat.” – Csata Zsombor – Kiss Dénes – Veres Valér: Románia (Erdély). In Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.): Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái. Gyorsjelentés. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest. 2007, 5–64.; 8.

ti viszonyt konfliktusokkal terheltként értékelik, és 39%-ról 30%-ra esett vissza azok aránya, akik szerint a román többség magyar kisebbség közötti viszonyokra az együttműködés a jellemző. A jelentés szerint ez a negatív fordulat annak tudható be, hogy időközben megjelentek – a 2001-ben elfogadott közigazgatási törvény előírásainak megfelelően – a magyar helységnevek, illetve hogy a román nyilvánosságban nagyobb teret kapott a magyar kisebbségnek az etnikai alapú autonómia iránti igénye, amelyet a 2004-es választási kampány keretében az RMDSZ a mozgósítás fő eszközeként vetett be. Érdekes adalék továbbá, hogy a jelentés megállapítása szerint a román válaszadók azon 30%-a, amely a többség–kisebbség közötti viszonyt együttműködésre alapozottként értékeli, az ország Európai Uniós csatlakozásának egyik fő hozadékát abban látja, hogy amint Románia az EU tagja lesz, az etnikai autonómia kérdése lekerül a politikai napirendről. A válaszadóknak ugyanez a kategóriája az autonómiában a szubverzió eszközét látja, és az etnopolitikai *status quo* megkérdőjelezésére alkalmas berendezkedésként utasítja azt el.[66]

Bízvást megállapítható tehát, hogy a román politikai közösség viszonylatában nem lehet olyan „politikai projekt”-ről beszélni, amelynek sikerült volna semlegesíteni a románok és magyarok közötti identitásbeli különbségekből fakadó ellentéteket, illetve az integráció mikéntjével kapcsolatos rivalizálásokat és amely a két közösség közötti kölcsönös tisztelet politikai intézményeinek a konszolidációját eredményezte volna. A Romániában élő magyarok olyan intézményes berendezkedésben látják fennmaradásuk garanciáját, amely a román állam keretei között önálló politikai közösségként ismeri el őket, a román többség pedig mereven elzárkózik az autonómia bármely formájának az elismerése elől.

A romániai magyar kisebbség útja az önálló politikai közösségtől az intézményesített diaszpóráig

Ha a fentieket kiindulásképpen fogadjuk el, érdekes kérdés, hogy a továbblépés milyen alternatíváival lehet számolni a soron következőkben. A kilátások mérlegelésekor fontos szem előtt tartani, hogy a román politikai közösség előzőekben áttekintett „fogyatékosságai” csupán a román–magyar relációban mutatkoznak meg. Minden más megközelítésben a román politikai közösség „kész és teljes”: konszolidált és olyannyira sikeres, hogy az erőviszonyok és a nemzetközi beágyazottság jelenlegi adottságai alapján le-

66 Climat interetnic în România în pragul integrării europene, Guvernul României, Departamentul pentru Relații Interetnice, București, 4 decembrie 2006.

hetetlenség olyan forgatókönyvet elgondolni, amely alapján az erdélyi magyarság helyzetének a – tegyük hozzá: a magyarok által érzékelt – rendezetlensége destabilizálhatná a helyzetet. Ami másképpen fogalmazva azt is jelenti egyben, hogy a továbblépésben rejlő esélyek kiaknázásának a felelőssége a magyar félre hárul: tekintettel arra, hogy a román fél nyilvánvalóan nem érdekelt a jelenlegitől lényegesen eltérő „politikai projektekben", az erdélyi magyar kisebbség nevében és érdekében eljárók kezdeményezéseitől függ döntő mértékben az, hogy a fejlemények milyen irányt vesznek a soron következőkben. Fontos látni továbbá, hogy az erdélyi magyarság egyre inkább a belső töredezettség jeleit mutatja mind a politikai képviselet, mind a magyarság megjelenítését és az identitás újratermelését szolgáló intézmények tekintetében, ami számottevően csökkenti az esélyeit annak, hogy az önálló politikai közösséggel kapcsolatos igény a megvalósulás irányában mutató elmozdulásokat eredményezzen.

Az előzőekben vázolt helyzetből elvileg három lehetséges út vezethet tovább: (1) gyors elmozdulás a nem pusztán deklarált, hanem a szociológiai tényekkel is alátámasztott nemzetállam irányában; (2) elmozdulás a multinacionális állam irányában a hatalommegosztás valamilyen formájának az intézményesítését követően; (3) a jelenlegi helyzet fenntartása, ami a hosszú távú kibontakozás tekintetében elvileg többesélyes alternatíva ugyan, de az uralkodó trendek alapján gyakorlatilag maga is a nemzetállam fokozatos megvalósulását jelentené. Kérdés, hogy a magyar állampolgárság könnyített megszerzésének a törvény által biztosított lehetősége melyik alternatíva előtt egyengeti leginkább az utat.[67]

67 A várható következmények számbavétele előtt fontos itt előrebocsátani, hogy több súlyos érvet lehet fölhozni annak a politikai döntésnek az alátámasztására, amely a magyar állampolgárság intézményének a Magyarország jelenlegi határain kívül élő magyarokra való kiterjesztését lehetővé tette. A történelmi jóvátétel többnyire szimbolikus, ám jelentőségét tekintve alá nem becsülhető gesztusa, illetve más európai államok példáira való hivatkozás mellett a döntés indokoltsága mellett szól az az érv, hogy miközben Magyarország demográfiai deficittel küzd, nem lehet tétlenül nézni, amint az utódállamokban kénytelen-kelletlen megtűrt, a közösségi megmaradásuk garanciájaként felfogott intézmények létrehozásában akadályoztatott kisebbségi magyarok asszimilálódnak vagy szétszóródnak a világban. Ez az érv még abban a kevésbé őszinte, „dupla fenekű" üzenetre emlékeztető kalkuláció formájában is megállja a helyét, hogy a magyar állampolgárság elnyerése elvileg megerősíti identitásukban a határon túli magyarokat, akik ennek köszönhetően nagyobb eséllyel maradnak meg magyarnak a szülőföldjükön, de ha véletlenül az lesz a dolog vége, hogy a magyar állampolgársággal is rendelkező kisebbségi magyarok áttelepednek végül az anyaországba, az sem baj, illetve az is jobb, mintha elvesztenék magyar identitásukat.

A magyar állampolgárságnak a határon túli magyarokra való kiterjesztését lehetővé tevő politikai döntésnek – megközelítésünk szempontjából – több lehetséges olvasata van. Egyfelől úgy lehet tekinteni, hogy az egy tipikusan poszt-wesztfáliai kezdeményezés, amely a szuverenitás, a területelvűség, az állampolgárság és a kulturális hovatartozás közötti összefonódás feloldására törekszik a Kárpát-medencében, és a de-territorializáció, illetve a diskurzív közösségek új formáira alapozott integráció mellett jogi eszközök igénybevételével próbálja újrarajzolni a magyar politikai közösség határait. A döntést úgy is fel lehet fogni, mint arra irányuló igyekezetet, hogy a magyar állam – több európai állam példáját követve – elhódítsa a határon túli magyar emberek lojalitását a hatalom rivális szerveződési formái elől, arra törekedvén, hogy a magyar nemzet kulturális határai megszilárduljanak. És végül lehet arra gondolni, hogy a kettős állampolgárság jogi alapjának a megteremtői levonták a megfelelő következtetést abból a tényből, hogy a kisebbségi magyar közösségeknek mindeddig nem sikerült elfogadható módon érvényesíteniük közösségi érdekeiket az utódállamok többségi nemzeteivel szemben, és hogy erre már nem is nyílik lehetőség a belátható jövőben.

Erdélyi magyar nézőpontból a legproblematikusabbnak a harmadik olvasat tűnik, ugyanis a történelmi jóvátétel sokak által üdvözölt gesztusának komoly következményei lehetnek arra nézve, hogy az erdélyi magyarságnak milyen esélyei maradnak arra, hogy rendezze a viszonyát végre a román állammal, és ezzel konszolidálja a helyzetét a szülőföldjén. Ha a fentiekben fölvázolt alternatíva-mezőre próbáljuk rávetíteni az állampolgárság kiterjesztésére vonatkozó politikai döntés várható következményeit, nyilvánvaló mindenekelőtt, hogy az határozott elutasítása a (3) opciónak, mint olyannak, ami semmilyen elfogadható eredményt nem produkált az eddigiekben. Noha ezt a sommás, és az erdélyi magyarok feje fölött, illetve a nevükben meghozott ítéletet lehetne vitatni, vagy legalábbis árnyalni, az elmúlt 90 esztendő kisebbségpolitikai teljesítménye alapján a politikai döntés jogosultságát magát nem lehet kétségbe vonni. Kérdés ellenben, hogy a jelenlegi helyzetet elutasító, azzal radikálisan szembeforduló politikai döntés a maradék két, (1) és (2) alternatíva közül melyik előtt egyengeti inkább az utat.

Erre a kérdésre a válasz értelemszerűen annak függvénye, hogy az erdélyi magyarok közül hányan fogják igényelni a magyar állampolgárságot. Ha ez a szám megközelíti a román hatóságok illetékeseinek az ingerküszöbét, akkor számítani lehet a román állam részéről olyan válaszlépésekre, amelyek tömeges áttelepedési hullámot indíthatnak el, és ezzel a kettős állampolgáraság intézménye az (1) alternatíva megvalósulását segítheti elő. Ám amennyiben a hatósági ingerküszöb alatt marad a magyar állampolgár-

ságot felvevő erdélyi magyarok száma, akkor is inkább az (1) alternatíva megvalósulási esélyei a nagyobbak, a (2) alternatíva ugyanis erős dekonjunktúrába került a kettős állampolgárság megszerzésének a magyar állam által biztosított lehetősége miatt, több szempont alapján is ítélve.

Noha a területalapú hatalommegosztásnak számító autonómia intézményesítése elől a román állam illetékesei következetesen és kitartóan elzárkóznak, és ebben a tekintetben rövid távon aligha várható elmozdulás, az RMDSZ huzamos kormányzati részvételének egyik pozitív hozadékaként könyvelhető el, hogy a nem területalapú hatalommegosztás[68] intézményesítése a fontosabb román pártok vezetőinek nyilatkozatai alapján nem elképzelhetetlen. Ennek az esélynek a valóraváltásához mindenekelőtt sok politikai bölcsességre és kitartó munkára lesz szükség, de sok fog múlni a körülményeken is: minden olyan fejlemény, amely a román politikai kultúra fontos elemeként megkövesedett, a magyarokkal szembeni gyanakvást erősíti, minden valószínűség szerint rontja a megvalósulás esélyeit.

Számolni kell továbbá azzal a körülménnyel, hogy az állampolgársági törvényt módosító parlamenti döntést követően kialakult közhangulat megfogalmazatlanul is azt az üzenetet hordozza, hogy jó magyar csak az lehet, aki él a – maguk vagy elődeik által a történelmi igazságtalanság számlájára írhatóan elvesztett – magyar állampolgárság visszaigénylésének a jogával, ami magyar nemzetállami nézőpontból valóban nehezen cáfolható állítás. Kérdés ellenben, hogy milyen konzekvenciái vannak ennek a közhangulatnak arra az erdélyi magyar emberre nézve, aki a szülőföldjén szeretne megmaradni „jó magyarnak", és e célból abban érdekelt, hogy az erdélyi magyar közösség viszonya a román állammal minél előbb rendeződjék. Amennyiben aláveti magát a közhangulat implicit követelményének, és fölveszi a magyar állampolgárságot, előbb-utóbb minden valószínűség szerint elzárja maga előtt azt a lehetőséget, hogy kivegye a részét azokból az erőfeszítésekből, amelyek az erdélyi magyar közösségnek a román államhoz fűződő viszonyát próbálják szilár-

68 Itt a hatalommegosztásnak nem a konszociációs, Arend Lijphart nevéhez fűződő változatára gondolok, amelynek több elemző véleménye szerint nem adottak a feltételei Romániában, hanem a fogalom Pippa Norris által javasolt értelmére, amely a Lijphart által azonosított és normatív modellként népszerűsített, négy kritérium – kormányzati nagykoalíció, szegmentális autonómia, arányos képviselet és kölcsönös vétójog – teljesülését feltételező változathoz képest (lásd Lijphart, A.: Thinking about Democracy. Power sharing and majority rule in theory and practice. Routledge, London–New York, 2008) lazább és változatosabb intézményes keretek között is megvalósíthatónak véli a rivális közösségek közötti politikai együttműködést. Lásd erről Norris, P.: Driving Democracy. Do Power-Sharing Institutions Work? Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

dabb jogi és politikai alapokra helyezni, hiszen a román állam illetékesei bizonyosra vehetően nem fogják tétlenül nézni, hogy magyar állampolgárok tömegesen foglaljanak el román állami hivatalokat vagy tisztségeket. Amennyiben nem él a kettős állampolgárság megszerzésének a lehetőségével, a magyar közösség viszonylatában kerülhet veszélybe a legitimitása, hiszen kellő alappal lesz kérdőre vonható a magyarsághoz fűződő lojalitását illetően.

És végül, a magyar állampolgárság könnyített megszerzésének a lehetősége azáltal is kikezdi az önálló erdélyi magyar politikai közösség létrejöttének maradék esélyeit, hogy fokozza a Romániába szakadt nemzetrész egészére egyre jellemzőbb belső töredezettséget: a személyekre lebontott jogviszonyok révén tovább atomizálja a kisebbségi társadalmat, és – újólag, és ezúttal talán visszafordíthatatlanul – az intézményesített diaszpóra állapotába kényszeríti az erdélyi magyar kisebbség tagjait.

Következtetés

A fenti okfejtés alapján érdekes következtetésre jutottunk tehát: azt a bő 90 éve válaszra váró kérdést, hogy lehet-e egyáltalán a román politikai közösség részének tekinteni az erdélyi magyarokat, a magyar állampolgárságnak a határon túli magyarokra való kiterjesztését lehetővé tevő politikai döntés gyakorlatilag levette a napirendről. Az erdélyi magyar kisebbség sorsa ezzel újra az Erdélyben, illetve Romániában élő magyar emberek kezében van letéve, akik a magyar állampolgárság megkönnyített megszerzésének a felkínált lehetőségét mérlegelve fogják eldönteni, hogy a szülőföld iránti hűség vagy a kultúrnemzeti lojalitás a fontosabb szempont akkor, amikor az utódaikra átörökíthető magyar identitás határainak a fenntartása és biztonságossá tétele a kérdés. Az előbbi a román állam hatóságaival vívott küzdelem kilátástalanságának a folytatólagos fölvállalását és a magyar állam részéről érkező morális és anyagi támogatás fokozatos elvesztését fogja minden valószínűség szerint feltételezni, illetve eredményezni, míg az utóbbi a kulturális értelemben vett magyar nemzet és a magyar politikai közösség határainak az egyre hangsúlyosabb kongruenciájához vezet majd el. Noha a dolgok jelenlegi állása szerint e két alternatíva között az átjárás semmilyen változata nem látszik valószínűnek, nem lehet eleve kizárni, hogy közép- és hosszú távon a területelvűség, az állampolgárság és a kulturális hovatartozás közötti viszony kérdéseit a megosztott szuverenitás változatos viszonyrendszerei között újragondoló poszt-westfáliai fordulat lehetőségével is számolhatunk.